

Brauer-Benke József

HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet

Liszt hozzájárulása a cimbalom nemzeti hangszerré válásához

Tőlünk nyugatra a nemzeti összetartozás érzése már nem a közös történelmen, hanem sokkal inkább a közösen birtokolt szabadságjogokon és a néhány generáció alatt megteremtett jóléti társadalmon alapul. A magyar közgondolkodásban azonban fontosabb szerepet játszik a történelem, mint a nyugat-európaiban, és historizáló önképünknek szüksége van nemzeti szimbólumokra. Egy a nemzeti hangszereket nyilvántartó internetes adatbázis listáján magyar nemzeti hangszerként a cimbalom van feltüntetve.¹ (1. illusztráció)

1. illusztráció: Liszt portréjával díszített, Schunda-féle pedálcimbalom

1. [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_instruments_\(music\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_instruments_(music)) (Utolsó hozzáférés: 2023. október 26.).

A nemzeti hangszer fogalmának azonban nem alakultak ki egységes, tudományosan elfogadott kritériumai, és egy adott ország értelmisége döntötte el, nem egyszer kitalált hagyományra támaszkodva, hogy mit tekint annak, és általuk terjedt el a köztudatban a nemzeti hangszer fogalom, amely ilyenformán a nemzeti jelképek sorába tartozik.² A nemzeti specifikumokhoz szükséges a közös származás tudata, ezért a nemzeti hagyományok kialakulásához szükséges egy közös eszme- és értékrendszer. Ez a közös eszme- és értékrendszer leginkább a 19. században kialakult nemzetállamok szintjén megragadható, mert azt megelőzően a feudális nemzetet (natiót) a rendi és a vallási kötöttségek tartották össze, és nem jellemezte a közös nyelv vagy kultúra.

A 18–19. század fordulóján a magyar társadalomban és a kulturális életben bekövetkezett társadalmi változások hatására a népzeneben és néptáncban a régi stílust fokozatosan felváltotta az új stílus. A polgárosodással együtt megnövekedett a városok szerepe, és a nemzeti romantika a kultúra minden területén éreztette a hatását. A nemzeti érzéssel összefonódó kuruc költészet ébren tartásában és átörökítésében jelentős szerepük volt a cigány muzsikusoknak. Az általuk játszott (kávéházi) cigányzene vagy magyar nóta vonószzenekarának jelentős hangszerévé vált a klarinét és a pedálcimbalom. Polturás Jancsi cigányprímás zenekarában már 1828-ban két klarinétos játszott.³ A cseh és a német fúvószzenekarok hatására a cigányzenekarokban is megjelentek a rézfúvós hangszerek, az úri közönség azonban éppen az idegen hatástól ódzkodva ragaszkodott a 18. század végén elterjedt cimbalommal kiegészített vonószzenekarhoz.⁴ (2. illusztráció)

2. illusztráció: Greguss Imre (1856-1910) „Cinka Panna” című festményének képeslap-reprodukciója

2. Mette Müller-Lisbet Torp: (Red.). „Musikkens Tjenere-Forsker, Instrument, Musiker”. In: *Musik-historisk Museums 100 Ars Jubilaemsskrift*. Denmark Copenhagen: Published by Museum Tusulanum Press, 1998, 297.
3. Mátray Gábor: *A muzsikának közönséges története és egyéb írások*. Budapest: Magvető, 1984, 320.
4. Matolay Viktor: „Ha már az új-csárdás zenéről szoltunk, szoltjunk az új-csárdás táncról is”, *Vasárnap Ujság* VI/5. (1859. január 30), 56-57..

Valószínűleg a barokk korszak trioszonátaiból kifejlődött főúri zenei divat vonós-négyeseinek mintájára alakultak ki a polgári paraszzenekarok. Bajorországból már 1720-ból adatolható a hegedű–cselló–kiscimbalom felállású zenekar. A 19. században széles körben elterjed a régióra jellemző négytagú (primhegedű, hegedű-kontra, cimbalom és cselló) paraszzenekar, az úgynevezett Appenzeller Streichmusik.⁵ Csehországban a 18. században a még pedál nélküli *malý cimbál* (kis cimbalom) többféle hangszerösszeállításban szerepelhetett, de 1780-ból itt is adatolható a hegedű–cselló–kiscimbalom összetételű paraszzenekar.⁶ A szlovákoknál szintén a 18. századtól adatolható a cigány- és a paraszzenekarok körében a *malý cimbál* elterjedése.⁷ Magyarországon először a Pozsony környéki és az észak-magyarországi uradalmi birtokok nemesi rétege támogatta a hasonló felállású cigányzenekarok létrejöttét.⁸ Csaplovics 1829-es leírása alapján a Gömör megyei Sajógömörön (Gemer) Czinka Panna, miután tizennégy évesen férjhez ment egy bőgőshöz, annak kontra hegedűs és cimbalmos testvéreivel 1725-ben négytagú cigányzenekart szervezett.⁹ Szintén ez a hangszeregyüttes állítható össze Johann Martin Stock 1776-ra datált, a Pozsony megyei Galánta cigányzenészeit ábrázoló rézkarcaiból.¹⁰ A későbbiekben a pozsonyi származású, Bécsben alkotó Bikkessy-Heinbucker József 1816-os képéhez Stock rézkarcai szolgálhattak mintául, amely hangszerösszeállítás Berner Ádám 1805-ös pozsonyi és Au Lajos 1864-es pesti kottaborítóinak rézkarcain szintén megjelenik.¹¹ (3. illusztráció)

3. illusztráció: Cigányzenekar ábrázolása Bikessy-Heinbucker 1816-os festményén

Ennek köszönhetően vélte Liszt a nemzeti közfelháborodást keltő *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* (eredetileg *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*, Párizs, 1859) című könyvében, hogy a cigányzenekar alapja mindig a hegedű és a cimbalom volt.¹² A cigányzene vagy magyar zene kérdésben jogos kritikák visszatérő mozzana-

5. Brigitte Bachmann-Geiser: „Die Volksmusikinstrumente der Schweiz”. In: *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*, IV. Hrsg. Ernst Emsheimer. Leipzig: Deutscher Verlag für Musik, 1981, 57–58.

6. Oskár Elschek–Ludvik Kunz: „Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei”. In: *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*, Serie 1, Bd. II. Leipzig: Deutscher Verlag für Musik, 1983, 59, 152.

7. Uott: 82.

8. Sárosi Bálint: „Magyar parasztok és cigányzenészek”, *Magyar Zene* XIII/1. (1972), 24–37., ide: 31.

9. Johann von Csaplovics: *Gemälde von Ungarn*. Pesth: Verlag von C. A. Hartleben, 1829, 320.

10. Major Ervin: „A galántai cigányok”, *Magyar Zene* I/3. (1960), 243–248., ide: 245.

11. Bencsik Gábor: *Magyar cigány képes könyv. A magyarországi cigányság történeti ikonológiája*. Budapest: Magyar Mercurius, 2013, 139–142.

12. Liszt Ferenc: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1861, 234.

ta, hogy az ún. „lengyel hegedű” a XVI. század első felében még ismeretlen volt nálunk.¹³ Az észak-itáliai területen kialakult hegedűt, mivel Krakkó irányából érkezett a Kárpát-medencébe „lengyel hegedűnek” nevezték.¹⁴ Ezért Liszt azon állítása, hogy a „krónikák” szerint a cimbalom a cigányokkal együtt, a 15. században érkezett Magyarországra, nem állja meg a helyét.¹⁵ Viszont a 18. században a hegedű, hegedű–kontra, cselló és cimbalom hangszerregyüttes forma valóban a cigányok által terjedt el magyar nyelvterületen. Ettől függetlenül a 19. században (és még napjainkban is) széles körben elterjedt vélemény, miszerint a cimbalom egyike a legrégebb hangszereinknek, amely Keletről érkezett Európába, és valószínűleg az ideérkező cigányok már itt találták, mint népies hangszert.¹⁶ Más vélemények szerint mégis a cigányok hozták magukkal a cimbalmot Európába és Magyarországra.¹⁷

A Balkán ikonográfiai adatainak vizsgálata alapján azonban szlovén nyelvterületen már 1472-től adatolható a déli irányban elterjedt *oprekelj* elnevezésű nyugati eredetű cimbalom, amely nem hozható kapcsolatba a görög nyelvterületen jóval később elterjedt, keleti irányból érkező cimbalomokkal.¹⁸ Görögországban az ütött húros *szanduri* csak a 19. században jelent meg Kis-Ázsia felől. Az elnevezés kis-ázsiai török közvetítésű perzsa átvétel, amelynek végső forrása a perzsa *szantúr* lehetett.¹⁹ A nyugati átvételű szlovén és horvát cimbalomokkal ellentétben a románoknál török átvétel útján a perzsa eredetű *santurul* típus jelenik meg, először a fanarióta VII. Sándor (Alexander Ypsilanti 1727–1807) havasalföldi fejedelem udvarában.²⁰ Valószínűleg ennek köszönhetően terjedhetett el az a még napjainkban a szakirodalomban is rendszeresen előforduló téves nézet, mely szerint „a perzsa szantur az európai cimbalom őse”.²¹ Román nyelvterületen azonban kettős elterjedéssel kell számolni, mert a későbbiekben északnyugati irányból szintén megjelenik a hangszertípus *řambal* elnevezéssel, és Moldvából csak a 20. századtól adatolható a jelenléte.²² Mivel a törököknél is *szantúr* a hangszer elnevezése, ezért azt vélhetően a perzsáktól vették át a 17. században, azonban csak Törökország déli részén a klasszikus és a városi zenében használták.²³ Emiatt nem valószínű, hogy Magyarországon a törökök terjesztették el a perzsáktól átvett hangszertípust, mert ez esetben a magyar nyelvben is a *szantúr* elnevezés valamely változata maradt volna fenn.

13. Hermann Antal: „József főherczeg könyve. (Románo csibákero szikalribe azaz cigány nyelvbeli tudomány.) VI.”, *Vasárnapi Ujság* XXXV/21. (1888. május 20.), 342–343.

14. Bartalus István: „Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez”. In: *Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből*. Szerk. Gyulai Pál. 10/13. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1882, 15.

15. Liszt: *A cigányokról és a cigány zenéről*, 343.

16. n.n.: „Képek a párisi kiállításból”, *Magyarország és a Nagyvilág* 15. évfolyam. 27. szám (1878. július 7), 427.

17. Ábrányi Kornél: *Életemből és emlékeimből: a történelem irodalom és művészet köréből*. Budapest: Franklin-Társulat, 1897, 359.

18. Roksanda Pejović: „Balkanski Narodni Instrumenti”, *Muzikološki zbornik* 25. (1989), 81–88., ide: 85.

19. Fivos Anoyanakis: *Greek Popular Musical Instruments*. Athén: National Bank of Greece, 1979, 300.

20. Tiberiu Alexandru: *Instrumentele muzicale ale poporului Român*. Bucuresti: ESPLA, 1956, 98.

21. Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1993, 29. Solymosi Ferenc: *Cimbalom*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Hangszerképző Iskola, 1995, 11. Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Budapest: Planétás, 1998, 45. Pávai István: *Az erdélyi magyar népi tánczene*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2012, 133.

22. Uott, 142.

23. Laurence Picken: *Folk Musical Instruments of Turkey*. London: Oxford University Press, 1975, 294.

4. illusztráció: Santúron játszó női zenész

5. illusztráció: zantúron játszó női zenész ábrázolása az 1850-es évekből

Szintén hozzájárulhatott a perzsa *santúr* európai elterjedésének téves elméletéhez Haraszti Emil, aki könyvében a South Kensington Múzeum egyik festményéről készített rajzos ábráját a perzsa *santír* 15. századi ábrázolásaként adja meg.²⁴ Haraszti azonban csak átvette az adatot, és az ominózus kép forrásaként Hortense Panum 1915-ös hangszertörténeti munkáját adta meg.²⁵ Az eredeti olajfestmény azonban a Kádzsár dinasztia (1785–1925) idejére jellemző stílusban, 1840 körül készült. Ez egyben az ütött húros perzsa *santúr* jelenleg ismert legkorábbi ábrázolása. Ezért bár a hangszertípus 1660-as évekbeli perzsa megjelenésével mindenképpen lehet számolni,²⁶ a Keleti-Alpok területéről azonban már a 15. század közepétől folyamatosan adatosható az ütött húros cimbalom jelenléte.²⁷ (4–5. illusztráció)

A délnémet nyelvterületről származó cimbalom hangszertípus magyarországi megjelenésében fontos szerepet játszhattak a zsidó zenészek, akiknek jelenléte már a 17. századtól kezdve adatosható Magyarországon, és 1735–1736-ból a Nyitra megyei Vittencen (Čhtelnica) előforduló „Jacob Löbl est cimbalista” és a Torontál megyei Bégaszentgyörgyön (Žitište)

24. Haraszti Emil: *Hangutánzás és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben*. Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1926, 39.

25. Hortense Panum: *Middelalderens Strengeinstrumenter og deres forløbere i oldtiden*. København: Lehmann & Stages, 1915, 39.

26. Jean During: *La Musique Iranienne, Tradition et Evolution*. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations, 1984, 59.

27. Bachmann-Geiser: „Die Volksmusikinstrumente der Schweiz”, 55.

6. illusztráció: Zsidó és cigányzenészek ábrázolása (Felső-Magyarország 1760-70)

megjelenő „Moises Salamon musicus cimbalista” személynevek konkrét adatokkal szolgálnak a cimbalmon játszó zsidó muzsikusokról.²⁸ Magyar nyelvterületen a cigányzenekarok mellett a 18–19. században zsidó, illetve alkalmanként zsidó–cigány közös vonószenekek is működtek, amelyek mindegyikében megtalálható volt a cimbalom. A két zenészcsoporthoz egymás mellett élését és rivalizálását mutatja be a rimaszombati (Rimavská Sobota) Gömői Múzeumban őrzött, Felső-Magyarországról az 1760–1770-es évekből származó olajfestmény, amelyen a cigánybanda a magyar huszárok kötetlen stílusú, improvizatív táncához szolgáltatja a zenét, míg a zsidó zenekar az osztrák vértések kötött, páros táncait kíséri.²⁹ (6. illusztráció) Nem kizárt, hogy a zsidó zenekarok emlékét őzi a cimbalmon Dunántúlról adatolható fordított, úgynevezett „zsidó hangolása”, amely a héber írás analógiájára alakulhatott ki. A Körmendről származó Németh János cigány cimbalmos annak köszönhetette „zsidó” ragadványnevét, hogy ilyen, a szokványostól eltérő, fordított húrozású cimbalmon játszott.³⁰ A szintén Körmenden született, híres soproni cimbalmos, Tendl Pál a szombathelyi Balázs Kálmán bandájában játszó Malac Sándortól tanulta meg a „zsidó hangolást”.³¹

Az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően kialakult „sírva vigadás” és a passzív ellenállás elengedhetetlen eszközévé vált a cigányzenekar és vele együtt a cimbalom alkalmazása. Emiatt válhatott a 19. századi Magyarországon a cimbalom a függetlenségre törekvő magyarság zenei szimbólumává. Jókai Mór 1865-ben megjelent, *Mire megvénülünk* című

28. Walter Salmen: *A klezmer zene és eredete*. Budapest: Athenaeum, 2000, 138.

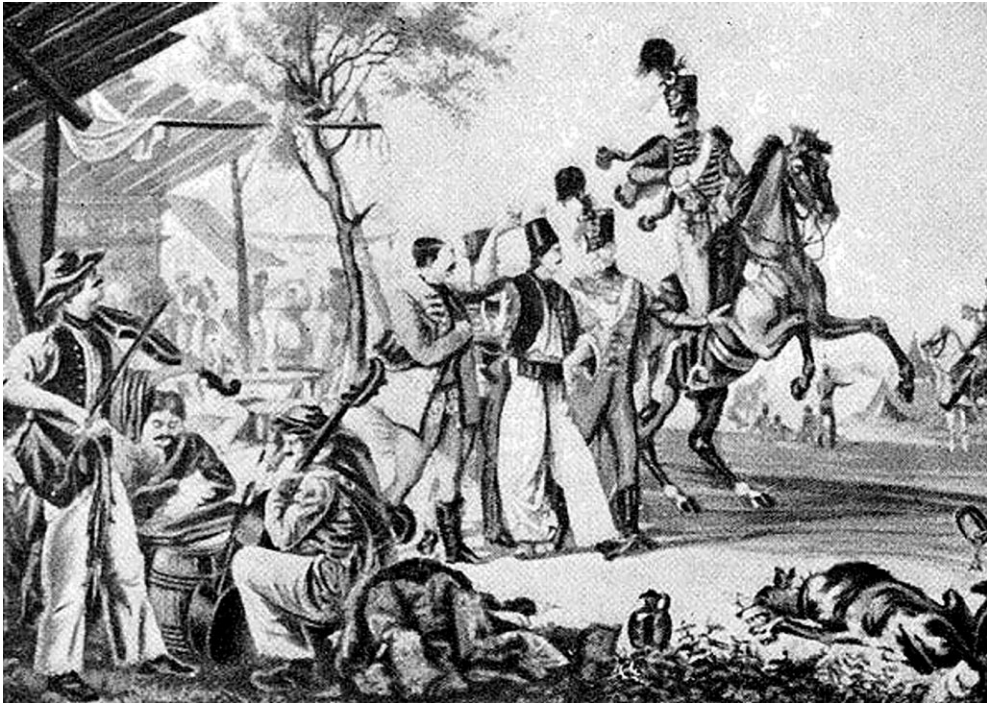
29. Galavics Géza: „Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet. Muzsikusi és táncábrázolás 1750–1820 között”, *Ethnographia* XCVIII/2–4. (1987), 160–204., ide: 182.

30. Sárosi: *Hangszerek a magyar néphagyományban*, 142.

31. Lajtha László: *Dunántúli táncok és dallamok*, I. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1962, IV., VIII., XVIII.

regényében egyenesen „magyar zongorának” nevezi a cimbalmot.³² Ami vélhetően azzal a korabeli téves vélekedéssel is összefüggésbe hozható, miszerint a cimbalom a zongora őseinek tekinthető.³³ A cigányzenekarok által elterjesztett, 18. század végére kialakuló, népzeneből származó magyar verbunkos stílus Erkel Ferenc és Liszt Ferenc zenéjére is erős befolyással volt. Liszt 1853-ban kiadott *14. magyar rapszódia*ja is rámutat a verbunkos ritmus és a cimbalom kapcsolatára, mert a verbunkos ritmus résznél a quasi cembalo úm. „cimbalomszerűen” jelzés áll.³⁴ (7. illusztráció)

Erkel Ferenc volt az első, aki cimbalmot, *viola d'amorét*, hárfát és angolkürtöt együtt alkalmazott az operai zenekarban. A cimbalom szólamát legnagyobb történelmi operánk, a *Bánk bán* 1861. március 9-i bemutatóján a komponista 15 éves Sándor fia játszotta apja betanításával, mivel a zenekarban senki sem értett a cimbalomhoz. A korabeli kritikusok elismeréssel emelték ki, hogy milyen nagyszerű hatást keltett a hazai operaszerzők által addig nem alkalmazott cimbalom, a *viola d'amore* („szerelem-hegedű”) és az angolkürt, külön kiemelve a jellegzetes magyar hangszert megszólaltató Erkel Sándor játékát.³⁵

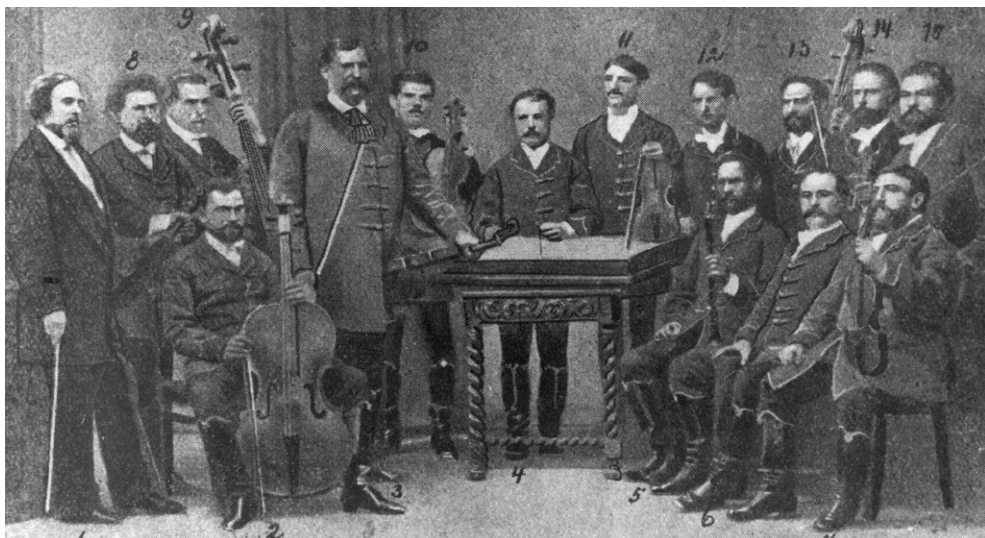
7. illusztráció: Verbuválás cigányzenekarral a 19. században.

32. Jókai Mór: „Az ateista és a kegyeskedő”. In: *Mire megvénülünk*, IV. Szentendre: Mercator, 2006 [1865], 62.

33. n.n: *Képek a párisi kiállításból*, 427.

34. Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése: ezer kótapéldával, számos hasonmással és képpel*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 542.

35. Abrányi Kornél: „Nemzeti Színház. Bánk bán”, *Zenészeti Lapok* I/24. (1860. március 13., 191–192., ide: 191. Mosonyi Mihály: „Bánk bán”, *Zenészeti Lapok* I/26. (1861. március 27), 201–205., ide: 204.

8. illusztráció: Rácz Pali cigányzenekara 1873-ban

Miután visszavonult a zongoravirtuóz koncertezéstől, Liszt Ferenc 1871-től minden télen több hónapot töltött Pesten, és ebben az időszakban már összességében nem a cigányzene, hanem kifejezetten a cigány cimbalmosok és általában a cimbalom lelkes pártfogójává vált. Ezt példázza talán kissé túlzó kijelentése is, miszerint: „Ami én vagyok a zongorán, az Pintér a czimbalmon.”³⁶ Pesten töltött hónapjai alatt külföldi vendégeit gyakran elvitte cigányzenekarok játékát hallgatni, ahol nem a megszokott módon a primásra, hanem mindig a cimbalmosra terelte a figyelmüket, mint pl. 1869-ben, amikor Mentert és Bösendorfert is elhívta Sárközi bandáját és különösen a híres Bertók cimbalmos játékát meghallgatni.³⁷ 1870. október 31-én a Liszt tiszteletére a Hungária első emeleti dísztermében rendezett estélyen Rácz Pál cigányzenekara játszott mintegy kétszáz meghívott vendégnek, és a teremben megjelent miniszterek (Trefort, Tisza, Pauer) és hazai és külföldi hírességek egy idő után mind követték Lisztet és Marie Muhanovot, akik figyelmét a cimbalmosra, Pintér Pálra irányította.³⁸ (8. illusztráció)

A pedálcimbalmok kifejlesztése előtt a kiscimbalmok hangsora diatonikus volt, körülbelül két oktáv hangterjedelemmel. A kávéházi cigányzenekarok elterjedésével és műzenei alkalmazásával felmerült az igény a kromatikus hangsorú cimbalmok használatára. Szintén problémát okozott a húrok összezengése, amit a korabeli cigányzenészek a könyökükkel próbáltak tompítani.³⁹ Az utólagos rezgés miatt a cigányzenészek a cimbalomszóló befejezése után komikus jelenetként szinte az egész felsőtestjükkel a húrokra fekvé próbálták hangszerüket elnémítani.⁴⁰

36. [N. N.]: *Képek a párisi kiállításból*, 427.

37. Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*. Budapest: Zeneműkiadó, 1986, 34.

38. Uott: 168.

39. [N.N.]: „A Schunda-féle javított hangfogós cimbalom és »iskolájá«-nak második kiadása”, *Fővárosi Lapok* XI/45. (1877. február 25.), 226.

40. [N.N.]: *Képek a párisi kiállításból*, 427.

A csehországi Dubečből (ma Prága egyik kerülete) származó hangszergyáros, Schunda Vencel József az 1860-as években kezdett el a cimbalom megreformálásával foglalkozni, és 1872-ben állította ki még pedál nélküli, javított cimbalomát, amelyet a cári követség vett meg, majd 1873-ban újabb javított példányt mutatott be Bécsben, amely osztatlan sikert aratott.⁴¹ Továbbra is gond maradt azonban a hangok egymásba zúgását megakadályozó hangtompító mechanizmus hiánya. Ennek megoldására jelent meg a Schunda által kifejlesztett és elnevezett pedálcimbalom, amelyre Schunda 1874-ben szabadalmat is kapott.⁴² A *Vasárnapi Ujság* 1874. március 27-i számának egymondatnyi rövid híradása szerint a népkonyhák javára adott cimbalomhangversennyel Bertók Sándor cimbalmos mutatta be először Schunda új találmányát, a pedálcimbalmot.⁴³ Vagyis a pedálcimbalom mint újítás, 1874-ben még egyáltalán nem kapott nagyobb figyelmet.

Valószínűleg a Schunda cég kiadványaiban szereplő adatok hatására terjedhetett el az a tévhit, miszerint Liszt Ferenc már 1874-ben, nem sokkal a Thern fivérek Beregszászy-zongorákon adott hangversenye előtt megismerkedett Schunda hangszergyárossal, aki szerette volna a Mester véleményét hallani a cimbalommal kapcsolatos újításairól. Ezért még 1874-ben Liszt többedmagával el is látogatott hozzá, és elkísérte kéziratmásolója, az egyébként gondnokművész és zeneszerző Allaga Géza, Erkel Ferenc és fiai, Ábrányi Kornél zeneszerző, Huber Károly hegedűművész, valamint Richter János karmester. Társaságukban Liszt meghallgatta kedvenc cigány cimbalmosait, a Hungária étterem zenekarában játszó Pintér fivéreket.⁴⁴ A jeles zenészek az új hangszeren hol szólót, hol pedig duót mutattak be, Liszt pedig, aki addig is rajongott a cimbalomért, Schunda emlékezete szerint a következő szavakkal fordult hozzá: „Őn a czimbalom-mal szemben azt az epochalis érdemet vívta ki, mint Erard a hárfával. Mind a ketten két ősi hangszert ragadtak ki az ezredéves pongyolaságból és megadták nekik a szalon-, hangverseny- és zenekari képességet. A magyar nemzet és a magyar zeneirodalom örök hálára van ön iránt kötelezve; üdvözlöm önt a magyar zeneművészet nevében.”⁴⁵ A fényképen is megörökített budapesti bemutatóra azonban nem kerülhetett sor 1874-ben, mert a képen szereplő Pintér Pál cimbalmos 1873–74-ben Rácz Pali bandájával Londonban, majd Franciaországban vendégszerepelt, és csak 1875-ben tértek vissza Budapestre, amikor is közkívánatra György nevű öccsével együtt a Nemzeti Színházban bemutatták az új, már pedálszerkezettel ellátott cimbalmot.⁴⁶ Ráadásul Liszt 1874-ben még szintén nem tartózkodott Budapesten, ezért legkorábban csak 1875-ben látogathatta meg Schundát, hogy véleményt alkothasson az új hangszerről.⁴⁷

41. Schunda Vencel József: *A cimbalom története*. Budapest: Buschmann, 1907, 22.

42. Philipp Clarisse: „Schunda Vencel József (1845–1923)”, *Szemle* C/6. (1998. december 12.), o.n. A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala honlapján: <https://www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/199812/schunda.htm> (Utolsó hozzáférés: 2023. október 26.).

43. [N.N.]: „Czimbalom-hangverseny”, *Vasárnapi Ujság* XXI/52. (1874. december 27), 844.

44. Mándi Ildikó: „Ők is Liszt kortársai voltak”. In: *Hungarologische Beiträge*, 11. Jyväskylä: Universitát Jyväskylä, 1998, 195–209., ide: 205. https://epa.oszk.hu/01300/01368/00017/pdf/EPA01368_Hungarologische_Beitrage_11_1998_195-209.pdf (Utolsó hozzáférés: 2023. október 26.).

45. Schunda Vencel József: *A cimbalom múltja, jelene és jövője*. Budapest: Buschmann, 1884, 23.

46. Markó Miklós: *Cigányzenészek albuma*. Budapest: Magánkiadás, 1896, 74.

47. Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 28.

9. illusztráció: Az első pedálcimbalom 1875-ös bemutatását megörökítő, utólag összemontírozott fotó 1906-ból

Habár a képen látható Erkel a hajviselete alapján akár az 1870-es évek közepi állapotot is mutathat, mert ebből az időszakból ismert Kózmata Ferenc fotója, de Liszt arcvonásai és póza sokkal inkább az 1886-ban a kétezredik pedálcimbalom elkészülte alkalmából Schundának küldött fényképét idézi. Ráadásul egy ilyen emblemikus fotó, ha az valóban az 1870-es években készült volna, a cég 50 éves fennállása alkalmából kiadott *A Schunda V. József cs. és kir. udvari hangszergyár története 1848–1898* című kiadványban mindenképpen szerepelt volna. Ezért valószínűsíthető, hogy csak utólag, valamikor 1898 és 1906 között készülhetett. A jóval későbbi dátumon kívül id. Weinwurm Antal alkotásának egyéb érdekessége, hogy az Flesch Bálint fényképész és fotókonzervátor szakértői véleménye alapján, valószínűleg tónusos cinkográfia (autotípia), amelyen eredetileg csak Schunda, a cimbalmon játszó Pintér Pál és két ülő testdublőr szerepelt. Belőlük később a fejet rámontírozva lett Liszt és Erkel, és a többiek valószínűleg rajzolt testtel és fényképből montírozott vagy eleve rajzolt fejfel lettek kompozit stílusban összeretusálva. Ráadásul az alakok láthatóan nem teljesen arányosak, a perspektíva pontatlan, és valamely csoda folytán a kép jobb szélén álló Erkel Sándort kivéve mindenki más balról kapja a fényt. Ezért a jeles eseményt megörökítő fotót valószínűleg csak a tízezredik cimbalom elkészültének jubileuma alkalmából, az 1906-ban megjelentett kötet kedvéért montírozták össze. (9. illusztráció)

Mindenesetre Liszt folytatta a cimbalom népszerűsítését. Földváry Emília 1877-ben Liszt tiszteletére adott estélyén, a zeneszerző a jelenlevő Sarasate figyelmét szintén a cimbalmosra irányította.⁴⁸ Csakúgy, mint 1878-ban Friedrich Bodenstedt költőt, és 1879-ben Saint-Saëns

48. Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976, 233.

10. illusztráció: Pintér Pál cimbalmos (1848-1916)

figyelmébe is a Pintér testvérek (Pál és József) játékát ajánlja.⁴⁹ 1882-ben Ábrányival együtt a Filharmonikusok vendégszólistáját, Friedrich Grützmacher gordonkaművészt is átvitték a Grand Hotel Hungáriába, ahol Rác Pali cigányzenekarának cimbalmosát hangszereivel együtt egy távolabbi helyiségbe költöztették, hogy egész este csak nekik játsszon.⁵⁰ (10. illusztráció)

49. Uott: 256., 258.

50. Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 261.

A pedálcimbalom kifejlesztésének tízesztendős jubileuma hangversennyel és a kor szokásának megfelelően lakomával egybekötött 1884. március 14-i ünnepségén, amire a Vigadó éttermében került sor, az ünnepély legbecsesebb vendége Liszt Ferenc volt. Az idős Liszt rosszabbodó fizikai és lelkiállapotát kivételes önuralommal igyekezett elrejtteni a külvilág elől, és ebben az időben már sokszor visszautasította a meghívásokat. A cimbalom sorsát viszont továbbra is szívügyének tekintette, és tudta, hogy Schunda számára milyen fontos és megtisztelő az ő jelenléte. Ezt egy fennmaradt rövid levele is bizonyítja: „Igen tisztelt Schunda Ur! Legyen szives az Ön érdekes czimbalom előadásához még néhány meghívót nekem elküldeni. Tisztelettel Liszt.”⁵¹ Az ünnepi hangverseny rendezője, Allaga Géza szintén kezdetől nagyon sokat tett a Schunda-féle pedálos cimbalom népszerűsítéséért. Jó néhány kompozíciója és átírata jelent meg, és igencsak keresett lehetett „Cimbalom-iskolája”, amelynek 1884-ben már a harmadik átdolgozott és bővített kiadása jelent meg. Allaga folyamatosan növekvő tanítványi körével már 1882-ben önálló cimbalomkoncertekre vállalkozott, és Liszttel komolyan fontolgatták, hogy a Nemzeti Zenedében cimbalom tanszakot is kellene indítani.⁵² Liszt kérésére 1885. március 15-én Allaga és tanítványai a Zeneakadémia egyik termében koncerteztek, ahol Allaga átírataiban a *18. rapszodiát*, Allaga etűdjeit és népdalfeldolgozásait játszották a mintegy harminc fős, befolyásos zenei szakemberekből álló hallgatóság előtt.

Liszt: *A magyarok Istene* című művét is eljátszották, amelyet a témakörrel foglalkozó lapok szerint Liszt kifejezetten a cimbalomjátéokra komponált.⁵³ Valójában *A magyarok Istene* szerzemény, nem csak egy hangszerre íródott, mert a többféle verzióban elkészült kompozíciónak nemrégiben két autográfját is sikerült megvennie a Liszt Ferenc Emlékmúzeumnak: az első megfogalmazást, a mű dalváltozatát és az orgonára vagy harmóniumra írt verzió kéziratát.⁵⁴ Mindenesetre a maga nemében szokatlan koncert Lisztnek és a jelenlévőknek is tetszett, és a cimbalom bebizonyíthatta, hogy a Zeneakadémia falai között is állja a versenyt. Ezek után Liszt levélben sürgette meg a cimbalomtanszak felállítását, vezetésére pedig Allagát javasolta.⁵⁵ 1886. március elején, mielőtt elutazott volna Budapestről, még elküldött egy kis levelet Schunda Vencel Józsefnek: „Schunda V. József úrnak. Őszinte elismerésem jeléül, az általa feltalált és tökéletesbitett pedal-czimbalmokért, melyek általános elterjedést érdemelnek. Budapesten, 1886. márczius hó. Liszt Ferencz.”⁵⁶ Ezek után a Zenelap is megállapítja, hogy:

A czimbalomgyártás iparága mindenesetre olyan, melynek főleg hazánkban kiterjedt jövője van, főleg az esetben, ha Liszt Ferencz az orsz. m. kir. zeneakadémia elnökének rég táplált kedvencz eszméje megvalósul, hogy t. i. a czimbalom, mint speciális magyar hangszer, önálló tanszékot nyerjen a zeneakadémiában, a mi csak jogos és a közönhajtásnak is megfelelő intenczió.⁵⁷

51. Schunda: *A cimbalom története*, 43.

52. Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 227.

53. H.J.: „A czimbalom”, *Kecskeméti Lapok* XVI/43. (1883. október 21.), 3. H.J.: „A czimbalom”, *Nemere* XIII/83. Sepsiszentgyörgy (1883. október 14.), 332–333. OV: „Séták a karácsonyi vásáron”, *Ország-Világ* XXIII/47. (1902. november 23), 959.

54. Domokos Zsuzsanna: *Az egyetlen Petőfi-vers megzenésítése Liszt életművében: A magyarok Istene*. 2019, 1–13. <https://dokumen.tips/documents/az-egyetlen-petfi-megzenests-liszt-letmivben-a-3-a-szabadsgharc.html?page=1> (Utolsó hozzáférés: 2023. október 26.).

55. Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 227.

56. Schunda: *A cimbalom története*, 50.

57. Ábrányi Kornél: „A ZENELAP TÁRCZÁJA. A szenészeti ipar az 1885-ki országos kiállításon. 4. Pengető és ütőhangszerek”, *Zenelap* I/17. (1886. június 10.), 139.

Liszt Ferenc többé nem térhetett vissza Budapestre, hiszen 1886. július 31-én Bayreuthban elhunyt. Összességében kijelenthető, hogy Liszt jelentős mértékben hozzájárult a cimbalom hangszertípus nemzeti hangszerré válásához. Jól példázza ezt, hogy a hangszer elnevezése angolul is cimbalom vagy concert cimbalom, ily módon is megkülönböztetve a pedálszerkezet nélküli *Hammered dulcimertől*. Ábrányi szintén rámutat Liszt kiemelkedő szerepére a cimbalom nemzeti hangszerré válásában: „Az érdemes reformátornak másik, nemkülönbön fontos s kiható érdeme az, hogy a czimbalom művészi kezelését és elsajátítását rendszeresen kidolgozott elméleti s gyakorlati iskola kiadásával is elsőként tette lehetségessé, melynek megbővített s javított kiadását hazánk nagy fiának Liszt Ferencnek ajánlotta, ki e hangszer és annak tökéletesítője iránt egész életében kiváló elismeréssel és érdeklődéssel viseltetett s minden alkalmat megragadott, hogy annak jelentőségét és jogosultságát — főleg magyar szempontból — érvényesítse”.⁵⁸ Végeredményben ugyanezt a szemléletet tükrözi Beregszászy magyar zongoragyáros kritikai megnyilvánulása is, aki elvárta volna Liszt határozatosabb támogatását és elismerését.⁵⁹ Ugyanis miután Liszt visszavonult a zongoravirtuóz koncertezésről a Schunda Vencel József által kifejlesztett pedálcimbalom elterjedését széleskörűen támogatta és reklámozta.⁶⁰ Liszt részéről a honi zongorai par és a cimbalom közötti eltérő támogatás mértéke egyfelől azzal is magyarázható, hogy a koncert vagy pedálcimbalomnak nem akadt osztrák konkurenciája, másfelől Liszt ekkor már nem általában a cigányzenéért, hanem kifejezetten a cigány cimbalmosokért és a cimbalomért lelkesedett, és kései zongoraműveinek ütőhangszeres asszociációkat keltő hangzásait is a cimbalomok inspirálták.⁶¹

Képek forrása

1. BTK ZTI Zenetörténeti Múzeum
2. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/19/Imre_Greguss_Panna_Czinka_1910.jpg
3. BTK ZTI Zenetörténeti Múzeum
4. Haraszti 1926 nyomán
5. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/16/Woman_playing_a_santur%2C_Qajar_Iran%2C_artist_named_Ahmad.jpg
6. Galavics 1987 nyomán
7. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Verbunkos#/media/F%C3%A1jl:Coloredlithograph.png>
8. Markó 1896 nyomán
9. Schunda 1907 nyomán
10. Markó 1896 nyomán

58. Ábrányi: *Életemből és emlékeimből: a történelem irodalom és művészet köréből*, 362.

59. Beregszászy Lajos: *A hazai zongora-ípar érdekében. Véd- és vádirat*. Budapest: Khór és Wein, 1879, 23.

60. Schunda: *A cimbalom története*, 22–23., 43.

61. Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, 159.

A témakör kutatása és a tanulmány az OTKA/NKFI 139575 projekt támogatása keretében történt.